

УДК 061.1:63(477):930

© 2017

*В.А. Вергунов,
академік НААН,
доктор сільсько-
господарських наук*

*Національна наукова
сільськогосподарська
бібліотека НААН*

ЧИ МАЄ ПРАВО НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ 1 ЛИСТОПАДА 2018 РОКУ ВІДЗНАЧАТИ СВІЙ ВІКОВИЙ ЮВІЛЕЙ?*

Мета. Висвітлити передумови появи 1.11.1918 р. Сільськогосподарського вченого комітету України (СГВКУ) при профільному міністерстві Української Держави, а також його науково-організаційну статутну діяльність до 1.10.1927 р., яка за своєю побудовою та формами роботи повністю відповідала завданням сучасної НААН, що дає підставу відзначити у 2018 р. її віковий ювілей.

Методи. Історико-науковий аналіз, синтез, узагальнення. **Результати.** Створений академіком В.І. Вернадським СГВКУ за своїм форматом, структурою, кадровим потенціалом і, головне, завданнями повною мірою нагадував повноцінну академічну установу. Доведено, що упродовж березня — червня 1920 р. СГВКУ функціонував як автономна структура при Українській академії наук (УАН). Установлено, що фундатором як УАН, так і СГВКУ був академік В.І. Вернадський.

Висновки. Притримуючись справжніх європейських культурних цінностей, зокрема, на прикладі Академії сільського господарства Франції, що свою історію веде від створення Паризького сільськогосподарського товариства, а також з метою реалізації положень відповідного Указу Президента України щодо вшанування всього генеруючого у світлі подій Української революції 1917–1921 рр., є всі документні підстави на державному рівні відзначити ювілей СГВКУ, на напрацюваннях якого і було створено Всеукраїнську академію сільськогосподарських наук.

Ключові слова: Сільськогосподарський вчений комітет України, Українська академія наук, Національна академія аграрних наук України, галузеве дослідництво, інститутизація, статут.

Актуальність теми. Указ Президента України П.О.Порошенка «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції

1917–1921 років» від 22 січня 2016 року № 17/2016, низка дат стосовно законодавчої й особливо виконавчої влади цього періоду,

* Стаття друкується в порядку обговорення.

що увійшли до Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 р.» від 22 грудня 2016 року № 1807–VIII, а також Указ Президента України «Про відзначення 100-річчя Національної академії наук України» від 18 травня 2017 року №136/2017 спонукають зважено, об'єктивно та без політичних уподобань ще раз повернутися до історії усіх генеруючих складових нашої держави.

Мета досліджень — переосмислення у форматі справжніх європейських цінностей історії появи Національної академії аграрних наук України.

Методи досліджень. Історико-науковий аналіз, синтез, узагальнення.

Результати досліджень. Вважається, що відлік академічного існування аграрної науки в Україні ведеться від 22.05.1931 р., коли відповідно до Постанови Ради Народних Комісарів УСРР № 154 було створено Всеукраїнську академію сільськогосподарських наук [2], а в червні 1931 р. було затверджено її «Статут», а також організаційну структуру [3]. Однак, як виявилось, координаційний орган галузевої науки у вигляді Сільськогосподарського вченого комітету України був заснований у часи Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Так, тривалий час вважали, що датою заснування НАНУ є 12.02. 1919 р., коли відбулося надзвичайне спільне зібрання УАН — перше, яке було проведено під час другого повернення радянської доби до Києва [4]. Лише в часи державності з'явилася можливість переглянути донедавна вічні догми. Серед них — місце і роль державотворчої діяльності Сільськогосподарського вченого комітету України, який було засновано 1.11.1918 р. згідно з наказом № 162 міністра земельних справ Української Держави В. Леонтовича [5]. Відповідно до наказу № 172 по цьому відомству першим головою Комітету з 16.11.1918 р. став академік В.І. Вернадський (1863–1945) [6]. За два дні до цього, згідно з Законом Української Держави, підписаним гетьманом П. Скоропадським, розпочала роботу Українська академія наук (УАН) [7]. Було ухвалено «Статут». Початок повноправного існування УАН веде від 27.11.1918 р.,

коли головою — президентом на спільному зібранні було обрано академіка В.І. Вернадського [8]. Саме його переконання щодо особливої місії аграрної науки в житті України виявилось вирішальним при прийнятті остаточного рішення щодо її місця в системі академічної науки. Відомо, що ініціативою міністра народної освіти та мистецтв Української Держави М.П. Василенка 5.05.1918 р. гетьман П. Скоропадський затвердив програму дій щодо українізації гуманітарної складової країни. Серед них — створення УАН та інших наукових інституцій, включаючи координуючий орган для сільськогосподарської науки [9]. Стосовно структурно-організаційного формату майбутньої академії у листі до М.П. Василенка від 18.05.1918 р. він висловився за новітній універсальний підхід щодо її діяльності і пропонував мати мережу дослідницьких інституцій, які б були «...пов'язані з вивченням продуктивних сил країни і економіко-статистичним їх обстеженням» [10]. Що стосується основних принципів роботи академії, то В. І. Вернадський наполягав, що вона повинна задовольняти «... національні, державні та місцеві життєві вимоги» [11]. У своїй доповіді на першому засіданні Комісії по створенню УАН 9.07.1918 р. він запропонував створити чотири її відділи: історико-філологічний (з українською мовою), фізико-математичний, економіко-юридичний та прикладного природознавства. Саме на останній він покладав вивчення актуальних проблем земельних, водних і лісових ресурсів [12], максимально наближених до загальноагрономічних. Однак виявилось, що важко було знайти при створенні УАН потрібну кількість проукраїнських видатних учених. У цій ситуації В.І. Вернадський зробив усе можливе, щоб розпочата ще у травні 1918 р. робота, формалізувалась у відкриття Сільськогосподарського вченого комітету України. За активної участі В.І. Вернадського Тимчасовий уряд 28.06.1917 р. приймає «Тимчасове положення про СГВК», за яким передбачалося створити на його основі багатопрофільний інститут із допоміжними закладами [14]. Увагу В.І. Вернадського привернула

досить розгалужена мережа із 46 дослідних установ аграрного профілю у 8-ми українських губерніях. Приєднання їх із домінуючими у діяльності прикладними функціями до УАН на основі нових принципів фундаментальності в роботі виглядало аналогічним. Тому на початковому етапі й виник Сільськогосподарський вчений комітет України при профільному міністерстві. Хоча, на власне переконання, істина щодо його появи знаходиться в іншій площині, яку В.І. Вернадський сформулював у своїх записах від 10 червня 1918 р. Того дня він начебто узагальнив усе в його діяльності у добу української революції, а саме: 1) «об'єднати українців, працюючих в українському відродженні, але люблячих російську культуру, для них теж рідну, і 2) зберегти зв'язок усіх вчених і науково-учбових закладів із російською культурою і аналогічною російською організацією, а не німецькою» [15]. Здається, що з обох завдань досить чітко простежуються і відповіді стосовно того, з якою метою були створені як УАН, так і СГВКУ. Обидві новостворені інституції мали свої російські аналоги із власною історією і традиціями. Як вказують автори «Ранньої історії Академії наук України», В.І. Вернадський погодився увійти до Комісії по створенню УАН за умови, що він «...не буде громадянином українського гетьманства, а братиме тільки участь у культурній роботі на Україні як академік Російської академії наук, як фаховий експерт» [4].

У період української революції 1918–1921 рр. ні В.І. Вернадський, а ні сама УАН не відкидали можливості об'єднаного існування із СГНКУ, що особливо простежувалось у непрості часи 1920 р. Так, після В.І. Вернадського на початку 1919 р. Комітет очолив академік П.А. Тутковський, поряд із виконанням президентських функцій в УАН. Після нього очільником став один із фундаторів УАН професор С.Л. Франкфурт, який ініціював приєднання СГВКУ до УАН. Комісія у складі М. Флорова, В. Огієвського та О. Янати розробила «Статут Сільськогосподарського вченого комітету України в пристосуванні до Академії Наук» [18], який було прийнято 1.02.1920 р. й остаточно затверджено

із доповненнями Спільним зібранням УАН 15.03.1920 р. [19]. Вступ 6.05.1920 р. польських та українських військових частин радикально змінив ситуацію в підпорядкуванні автономності СГВКУ. Згідно з п. 12 нової редакції «Статуту СГНКУ», ухваленого Пленумом Комітету 6 червня 1920 р. установа працює вже під проводом НКЗС УСРР. Після чергового повернення радянської влади до Києва 12.06.1920 р. Колегія НКЗС УСРР 25.11.1920 р. остаточно затвердила цей варіант «Статуту» з додатковим 11-м пунктом, за яким до числа членів Комітету увійшли як народний комісар земельних справ, так і члени його Колегії [20]. Уже в першому «Статуті» УАН аграрна наука у вигляді «сільськогосподарської біології» була представлена 15-м напрямом фізико-математичного відділення з двома вакансіями для обрання академіків [21]. А сама галузь уперше офіційно репрезентувалась у структурі УАН при розподілі наукових дисциплін («кафедр») уже у 1918 р. Так, по відділу соціальних наук академік В. А. Косинський очолив напрям — «сільське господарство» [4].

З наказом № 29 від 30 грудня 1918 р. по Міністерству земельних справ розпочався відлік реального еволюціонування до повноцінної наукової координаційної установи для потреб українського сільськогосподарства. На 25.02.1919 р. організаційна побудова СГВКУ налічувала одинадцять відділів: ґрунтознавства і геології, ботанічного, зоологічного, метеорологічного, технічного, економічного, дослідної агрономічної організації, дослідної лісової організації, популяризації та загального (канцелярії, секретаріату) [22]. Усі загальні питання функціонування розглядалися та обговорювалися на Пленумі (зборах) СГВКУ [23]. Разом обиралося 67 осіб. Такого підходу в представництві притримується і сучасна НААН, проводячи свої загальні збори.

Потужний поштовх у організації діяльності СГВКУ відбувся після нетривалого спільного функціонування із УАН протягом березня — червня 1920 р. З остаточно встановленням радянської влади, яка відповідно до затвердженого РНК РСФРР 8.02.1919 р. декрету В. І. Леніна мала забезпечувати діяльність усіх

сільськогосподарських дослідних установ стовідсотковим бюджетним фінансуванням. Комітет згідно з новим «Статутом», затвердженим Колегією НКЗС УСРР від 25.11.1920 р. змінює назву із вченого на науковий. Згідно з § 15 Статуту дозволяється створювати у структурі Комітету проблемні науково-дослідні інститути, а також регіональні філії [27]. Новий «Статут» надав можливість розгорнути науково-організаційну роботу СГНКУ за рахунок створення спеціалізованої експериментальної бази у вигляді Центральної станції та інститутів, які здебільшого й донині після різних перейменувань у тому чи іншому вигляді репрезентують галузеве дослідництво в Україні. Відповідно до визначених функцій вони координували від імені СГНКУ діяльність науково-дослідних інституцій на рівні свого регіону в наукових питаннях щодо сільського господарства і нагадували сучасні центри наукового забезпечення АПВ областей. Комітет у цей період активно налагоджує співпрацю із закордоном (США, Англією, Німеччиною, Італією, Францією, Бельгією, Чехословаччиною, Швецією та ін.), організовує і проводить всеукраїнські з'їзди та конференції, бере участь у всесоюзних зібраннях, засновує нові інституції, проводить курси, видає свою друковану продукцію тощо [31].

У зв'язку з тим, що Наркомзем УСРР територіально перебував у Харкові, а СГНКУ — у Києві, для координації роботи останнього рішенням Колегії відомства від 2.02.1921 р. та Пленуму Комітету від 26.02.1921 р. було вирішено створити спеціальне Бюро для «...координації роботи К-ту з завданнями Наркомзему...» з перебуванням у «...Харкові» [32].

Найвищий організаційний розвиток та особливо у наукових здобутках припав у діяльності СГНКУ на 1923 рік. Серед найвищих здобутків тогочасної науки слід виділити наукове обґрунтування та широке запровадження культури кукурудзи для боротьби із наслідками посухи та голоду 1921 року; заснування повноцінної розгалуженої мережі метеостанції (близько 100-ма) для створення синоптичної карти погоди Європи й України, які почали видавати у вигляді «Матеріалів

до кліматології України»; виготовлення вперше в історії України 25-верстових карт: ґрунтів, гіпсометричної та четвортинних геологічних відкладень; розроблення економічно-обґрунтованої методики сільськогосподарської районізації УСРР; створення першої унікальної ботанічно-географічної карти УСРР тощо [33]. Таким звершенням багато в чому сприяв новий «Статут», який ухвалив Пленум СГНКУ 6.07.1923 р. і погодила Колегія НКЗС УСРР 9.08.1923 р. З багатьох позицій він максимально наближений до нинішньої НААН [34]. Керування усієї діяльності СГНКУ здійснювалося згідно з п. 46 через Пленум, Раду і Президію Комітету. У цей період ствердилася широка інститутизація галузевої науки.

У 1923 р. також було прийнято й інші урядові рішення, що привнесли низку проблем. Насамперед, на Першому З'їзді Рад Союзу РСР від 30 грудня 1922 р., що згодом підтвердила Президія ЦВК СРСР від 8 серпня 1924 р., було вирішено організувати Всесоюзну академію сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна (ВАСГНІЛ) із філіями у радянських республіках. Як наслідок, уже 2.05.1923 р. Наркомзем РСФРР ліквідував свій СГВК і створив на його основі Державний інститут дослідної агрономії або втілює раніше висловлену, ще у 1916 р., ідею В.І. Вернадського. Реальні успіхи СГНКУ на ниві організації наукового забезпечення сільського господарства 51 дослідницькими інституціями дали підстави не запроваджувати в УСРР такий формат.

Протягом січня — лютого 1924 р. [37] Комітет остаточно переїхав до Харкова, хоча і не повністю як організаційно, так і кадрово. За таких умов усі плани, які СГНКУ запрограмував спеціальним документом і ухвалив на Пленумі 29.12.1923 р. у розрізі кожного свого підрозділу, стали нездійсненими [38]. У Харкові СГНКУ відновив свою роботу 20.02.1924 р., коли відбулося перше засідання Президії [39]. Було також засновано низку нових структурних підрозділів як, наприклад, Комісію по справах Харківщини та відновлено роботу Комісії по районізації.

Незважаючи на значні успіхи в роботі, у 1924 р. Комітет з об'єктивних, а швидше — організаційних та фінансових

проблем так і не зміг всебічно науково забезпечувати вітчизняне сільське господарство. Для початку не знайшлося необхідної кількості приміщень для розгортання роботи усіх секцій. Тим самим у поодиноких випадках зникла потреба існування окремих донедавна значущих структурних підрозділів. Відомство приймає бюрократичне «Положення про СГНКУ», згідно з яким значно зменшується склад Пленуму, Раду взагалі скасовують, а Президію поповнюють новими членами. Серед п'яти основних завдань про автономію вже не згадується, а тільки вказано, що Комітет повинен дбати та розробляти, а керувати — лише з погодження НКЗС. Мало того, Постановою Колегії відомства від 21.06.1924 р. приступила до виконання обов'язків нова (тимчасова) Президія Комітету на чолі з членом Колегії М.М. Вольфом при заступникові О.А. Янаті, а з чотирьох членів Президії — три представляли аграрне відомство [43]. Вона і подає до РНК УСРР нові штати Комітету. Уряд 8.07.1924 р. затверджує їх із загальною чисельністю працюючих 132 особи. Тепер у Комітеті налічується вже 8 секцій, 2 відділи, 8 бюро, 3 підсекції, 4 філії, а серед окремих установ — Центральна сільськогосподарська бібліотека та два інститути: селекції і сільськогосподарської хімії [44].

Як свідчать архівні матеріали, є всі підстави стверджувати, що, починаючи з 1925 р. СГНКУ рішуче вступив у боротьбу з владою за своє майбутнє.

Після III Пленуму Укрголовнауки відбулася чергова реорганізація, яка відповідно до рішень Пленуму СГНКУ 21.03.1926 р. затвердила новий склад Президії на чолі з професором О.Н. Соколовським [45]. Було розроблено нове «Положення про СГНКУ», згідно з яким Комітет став Центральною сільськогосподарською науковою установою УСРР у віданні НКЗС УСРР [46].

Після призначення у квітні 1927 р. Наркомземом УСРР О.Г. Шліхтера практично відразу постала загроза ліквідації СГНКУ як «...центральної наукової сільськогосподарської установи...» і зведення його до статусу «...чисто консультативного органу НКЗС...» [47]. Рішення було прийнято

25.05.1927 р. на Колегії НКЗС УСРР. Було остаточно вирішено перетворити Комітет у Науково-Консультаційну Раду.

Незважаючи на таке рішення, Комітет розробляє унікальний 5-річний план вивчення продукційних сил сільського господарства України, що складається із 10-ти головних блоків із фінансуванням на 50 до 100% із держбюджету, а інше — із місцевих окремих округ [49].

Однак досить швидко НКЗС УСРР збавнув про негативні наслідки перебування галузевої науки у лоні Упрнауки і клопотав перед урядом республіки про те, щоб усі наукові установи колишнього СГНКУ і його структурні підрозділи знову влилися до цього відомства і діяли під методичним керівництвом Науково-Консультаційної Ради. Вже 29.12.1927 р. РНК УСРР відповідно до протоколу № 63/542 погодила таку пропозицію [54].

Подальші організаційні зміни координації галузевого дослідництва до моменту ствердження галузевої науки у вигляді Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук і до часів сучасного існування Національної академії аграрних наук України документально розкрито у спеціальній монографії [55], в якій документально доведено, що СГНКУ за сукупністю статутних функцій, методів і завдань у роботі, організаційною побудовою, особливо в період 1920–1924 рр., через інституалізацію, а не науково-дослідні кафедри як «Велика Академія» має всі підстави вважатися предтечею сучасної Національної академії аграрних наук України. Згідно з п. 2 § 6 останнього Статуту НААН, затвердженого 7.04.2016 р., як колись, 100 років тому — СГНКУ, НААН є самоврядною автономною організацією, заснованою на державній власності і, головне, — здійснює координацію досліджень наукових установ і вищих навчальних закладів у сфері агропромислового виробництва. Якщо є така законодавча правонаступність, то чому б не застосувати підхід тієї ж Академії сільського господарства Франції, що відзначає свої чергові ювілеї, відштовхуючись від 1761 р., а не 1915-го, і 1.11.2018 р. не відзначити на державному рівні 100 років Національній академії аграрних наук України.

Бібліографія

1. *Вернадский В.И.* Из воспоминаний: 1. Первый год Украинской Академии Наук (1918–1919). — Московское отделение архива РАН, ф. 518, оп. 2, № 70; Труды по истории науки/В.И. Вернадский. — М.: Наука, 2002. — С. 173. — (Библиотека трудов академика В.И. Вернадского).
2. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України* (далі ЦДАВО України), ф. 27, оп. 11, спр. 1106, арк. 185.
3. *ЦДАВО України*, ф. 1, оп. 7, спр. 825, арк. 136.
4. *Храмов Ю.* Рання історія Академії наук України (1918–1921)/Ю. Храмов, С. Руда, Ю. Павленко та ін.; АН України, Відділ історії науки ЦДНТП та історії науки ім. Г.М. Доброва. — К.: Манускрипт, 1993. — 248 с.
5. *ЦДАВО України*, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 20.
6. *ЦДАВО України*, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 216.
7. *Центральний державний архів громадських об'єднань України* (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 14, спр. 436, арк. 16.
8. *Російський архів сільськогосподарської історії* (далі РАСГІ), ф. 17, оп. 44, спр. 127, арк. 199.
9. *ЦДАВО України*, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 303.
10. *Центральний державний архів — музей літератури і мистецтва України* (ДАМЛМ України), ф. 542, оп. 1, спр. 20, арк. 10–11.
11. *Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві.* — К., 1919. — С. 5–7.
12. *Вернадский В.И.* Из воспоминаний: 1. Первый год Украинской академии (1918–1919). — Московское отд-ние архива РАН, ф. 518, оп. 2, № 70; Вернадский В.И. Труды по истории науки/В.И. Вернадский. — М.: Наука, 2002. — С. 170–172. — (Библиотека трудов академика В.И. Вернадского).
13. *ЦДАВО України*, ф. 1230, оп. 1, спр. 5, арк. 31 (1919 р.).
14. *Вернадский В.* О государственной сети исследовательских институтов/В. Вернадский// Отчеты о деятельности Комиссии по изучению естественных производительных сил России, состоящей при Императорской Академии Наук. 1916. — СПб., 1917. — 6 с.
15. *Вернадский В.И.* Дневники. 1917–1921 (октябрь 1917 — январь 1920)/НАНУ; Комиссия по разработке научного наследия академика В.И. Вернадского, ЦНБ им. В.И. Вернадского, РАН Архив. — К.: Наук. думка, 1994. — С. 98.
16. *ЦДАВО України*, ф. 1230, оп. 1, спр. 2, арк. 21.
17. *ЦДАВО України*, ф. 1061, оп. 1, спр. 396, арк. 7–9.
18. *ЦДАВО України*, ф. 1230, оп. 2, спр. 1, арк. 10–11.
19. *ЦДАВО України*, ф. 1230, оп. 2, спр. 1, арк. 15–17.
20. *Статут Сільськогосподарського наукового комітету України*//Бюлетень Сільськогосподарського наукового комітету України. — 1921. — Ч. 1–3 (липень — червень). — С. 10–12.
21. *Статут Української Академії Наук у Києві*// Рання історія Академії Наук України (1918–1921)/Ю. Храмов, С. Руда, Ю. Павленко, В. Кучмаренко; АН України, Відділення історії ЦДНТП та історії науки ім. Г.М. Доброва. — К.: Манускрипт, 1993. — С. 216.
22. *ЦДАВО України*, ф. 1230, оп. 1, спр. 2, арк. 12–14.
23. *ЦДАВО України*, ф. 1230, оп. 1, спр. 2, арк. 16.
24. *ЦДАВО України*, ф. 1230, оп. 1, спр. 2, арк. 9–11.
25. *ЦДАВО України*, ф. 1230, оп. 1, спр. 9, арк. 110.
26. *ЦДАВО України*, ф. 1230, оп. 1, спр. 9, арк. 112.
27. *ЦДАВО України*, ф. 1230, оп. 2, спр. 1, арк. 46–47.
28. *ЦДАВО України*, ф. 1230, оп. 2, спр. 1, арк. 48–57.
29. *До сучасного стану та розвитку С.-г. Наукового Комітету*//Бюлетень Сільськогосподарського Наукового Комітету України. — 1921. — Ч. 1–3 (липень — вересень). — С. 7–8.
30. *Исследовательские работы в целях точного с.-х. районирования Украины*// Сельскохозяйственное опытное дело. — 1922. — № 1. — С. 85.
31. *Президія С.-г. Наукового Комітету*//Вістник сільськогосподарської науки. — 1923. — Т. II, вип. 1–2. — С. 54.
32. *Бюро С.-г. Наукового Комітету України при Наркомземі*//Бюлетень Сільськогосподарського Наукового Комітету України. — 1921. — Ч. 1–3 (липень — вересень). — С. 13–14.
33. *ЦДАВО України*, ф. 1230, оп. 1, спр. 7, арк. 16–27 (1923 р.).
34. *Статут Сільськогосподарського Наукового Комітету України*//Вістник сільськогосподарської науки. — 1924. — Т. 3. — № 1–4. — С. 77.
35. *Список установ Сільськогосподарського Наукового Комітету з адресами їх та керівним персоналом*//Вістник сільськогосподарської науки. — 1923. — Ч. 1–2. — С. 68–70.
36. *Організація Селекційного інституту*//Бюлетень Сільськогосподарського Наукового Комітету України. — 1921. — Ч. 1–3 (липень — вересень). — С. 17.

37. Рада С.-г. Наукового Комітету//Вістник сільськогосподарської науки. — 1924. — Ч. 3–4. — С. 59.

38. *Короткий план діяльності Сільськогосподарського Наукового Комітету в 1924 році*//Вістник сільськогосподарської науки. — 1924. — Т. 3, № 1–4. — С. 26–39.

39. *Президія С.-г. Наукового Комітету*//Вістник сільськогосподарської науки. — 1924. — Ч. 3–4. — С. 59–60.

40. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 4, арк. 3–7 (1924–1925 рр.).

41. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 4, арк. 10 (1924–1925 рр.).

42. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 4, арк. 33 (1924–1925 рр.).

43. Яната О. Коротке справоздання про діяльність Сільськогосподарського Наукового Комітету України за 1923–1924 операц. рік/О. Яната, Я. Петренко//Вістник сільськогосподарської науки. — 1924. — Ч. 7–9. — С. 1–31.

44. *Про штати Сільськогосподарського наукового комітету при Наркомземі УСРР і його секції*//Збірник узагальнень та розпоряджень Робітниче-Селянського Уряду України 1924 р. — 1924. — Ч. 15, відділ перший (9 серпня). — С. 334–338.

45. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1270, арк. 37.

46. *П-ий І. В* С.-г. Науковому Комітеті України/

І. П-ий//Вістник сільськогосподарської науки. — 1927. — Т. IV, № 1 (січ.). — С. 65–68.

47. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1270, арк. 75.

48. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1270, арк. 163.

49. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1270, арк. 100–105.

50. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1270, арк. 79.

51. *Вергунов В.А.* Сільськогосподарський науковий комітет України/В.А. Вергунов//Енциклопедія історії України/НАНУ, Ін-т історії України; гол. ред. В.А. Смолій. — К.: Наук. думка, 2012. — Т. 9: Прил. — С. 576.

52. *Р.М.* Сільськогосподарський науковий комітет України/Р.М.//Енциклопедія українознавства : словникова частина/Наук. т-во ім. Т. Шевченка; гол. ред. В. Кубійович. — Париж, Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. — Т. 8. — С. 28–37.

53. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1270, арк. 111.

54. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1270, арк. 194.

55. *Вергунов В.А.* Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект/В.А. Вергунов; ННСГБ НААН. — К.: Аграр. наука, 2012. — 416 с. — (І ст. — бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 68).

Надійшла 24.04.2017.